

Dorota Kokowicz

Uniwersytet Wrocławski

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8985-1968>

e-mail: dorota.kokowicz@uwr.edu.pl

Obraz Ukraińców w oczach polskich internautów w kontekście wzrostu ukraińskiej przedsiębiorczości w Polsce po rosyjskiej inwazji na Ukrainę – analiza komentarzy internetowych na Facebooku

1. Wprowadzenie – kontekst analizy

Po ataku Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku wraz z falą uchodźczą nastąpił wyraźny napływ obywateli Ukrainy do Polski, która stała się bezpiecznym schronieniem dla uciekających przed wojną. W obliczu wojny Polacy okazali pomoc na nieznaną dotąd skalę, oferując uchodźcom schronienie w prywatnych domach, transport, organizując zbiórki i punkty informacyjne oraz pomoc humanitarną dla Ukraińców pozostających w swoim kraju. „Wojna odsłoniła tę lepszą twarz polskiego społeczeństwa i biznesu”¹, a skala bezinteresownej pomocy i spontanicznej mobilizacji polskiego społeczeństwa przyciągnęła uwagę zagranicznych mediów i międzynarodowej opinii publicznej.

Jak pokazują badania przeprowadzone przez CBOS, skala udzielanej bezinteresownej pomocy oraz okazana umiejętność współpracy były zaskoczeniem także dla samych Polaków, ponieważ stała w sprzeczności z ich wyobrażeniami dotyczącymi rodaków jako ludzi nietolerancyjnych i zamkniętych w sobie. Zaskoczeniem, ale i powodem do dumy wynikającej z poczucia „moralnej wyższości nad opieszałą, mniej otwartą Europą Zachodnią”².

Wraz z napływem do Polski uchodźców z Ukrainy polski rząd wprowadził wiele rozwiązań prawnych mających ułatwić Ukraińcom osiedlenie się w Polsce oraz prowadzenie działalności gospodarczej. Jednym z pierwszych dokumentów, który wprowadzał

¹ M. Lis, *Tak mobilizujemy się w obliczu wojny. Polacy głębiej sięgnęli do kieszeni, by pomagać*, 21 III 2022, Portal Businessinsider.com.pl, <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/tak-mobilizujemy-sie-w-obliczu-wojny-polacy-glebiej-siegneli-do-kieszeni-by-pomagac/vwwmerf> [dostęp: 3.02.2024].

² Komunikat z badań jakościowych CBOS nr 5/2023, *Polacy o Ukraińcach*, sierpień 2023, s. 3, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/fokusy/pliki/2023/fk_005_2023.pdf [dostęp: 3.02.2024].

regulacje w tym zakresie była ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa” z 12 marca 2022 roku. Na jej mocy osoby posiadające ukraińskie obywatelstwo, ich małżonkowie lub najbliższa rodzina osoby posiadającej ukraińskie obywatelstwo, które przybyły do Polski po 24 lutego 2022 roku z terytorium Ukrainy lub poprzez inne kraje w związku z trwającą wojną, może ubiegać się m.in. o nadanie numeru PESEL, który uprawnia m.in. do korzystania z opieki zdrowotnej i pomocy społecznej, ubiegania się o świadczenia rodzinne oraz założenie działalności gospodarczej w Polsce na zasadach takich jak obywatele Polski³.

Według szacunków Głównego Urzędu Statystycznego w 2022 roku na wsparcie finansowe uchodźców z Ukrainy w formie świadczeń rodzinnych Polska przeznaczyła 130,5 mln zł, z czego 84,1 mln zł na zasiłki rodzinne oraz dodatki do zasiłku rodzinnego (tj. z tytułu: urodzenia dziecka, opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego, samotnego wychowywania dziecka, kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego, rozpoczęcia roku szkolnego, podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania oraz wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej), 22,6 mln zł na świadczenia rodzicielskie, 21,8 mln zł na świadczenia opiekuńcze (tj.: zasiłki pielęgnacyjne, świadczenia pielęgnacyjne oraz specjalne zasiłki opiekuńcze) oraz 1,9 mln zł na dodatki z tytułu urodzenia dziecka. Polska wypłaciła również uchodźcom z Ukrainy w ramach Rodzinnego Kapitału Opiekuńczego (RKO) 92,3 mln zł oraz ok. 1,74 mld zł w ramach rządowego programu „500+”⁴.

Ponadto osoby, o których mówi ustawa, mają prawo do:

- bezpłatnej opieki zdrowotnej, a wszystkie świadczenia medyczne w takiej sytuacji finansowane są przez Narodowy Fundusz Zdrowia;
- skorzystania z ułatwionej procedury uzyskania zgody na podjęcie pracy w Polsce w przypadku ukraińskich lekarzy, dentyistów, pielęgniarek i położnych;
- kontynuowania nauki w Polsce w szkołach lub uczelniach; ponadto (o ile znajomość języka polskiego na to pozwala) ukraińscy nauczyciele mogą ubiegać się o stanowisko nauczyciela wspierającego uczniów z Ukrainy;
- ułatwionej drogi zatrudniania na uczelniach w Polsce w przypadku nauczycieli akademickich⁵.

Wraz z wybuchem wojny do Polski zaczęły przenosić się także ukraińskie firmy, dla których kraj ten – z uwagi na bliskość geograficzną i kulturową – stał się bezpiecznym

³ Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. 2022 r., poz. 583), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [dostęp: 4.04.2024].

⁴ K. Waś-Smarczewska, *500+, zasiłki i świadczenia. Takimi kwotami wsparliśmy Ukraińców*, 28 IX 2023, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/500-zasilki-i-swiadczenia-Takimi-kwotami-wsparlismy-Ukraincow-8619149.html> [dostęp: 10.04.2024].

⁵ *Świadczenia i ulgi podatkowe dla obywateli Ukrainy*, 22 IV 2022, Portal Podatnik.info, <https://www.podatnik.info/publikacje/swiadczenia-i-ulgi-podatkowe-dla-obywateli-ukrainy,6081ca> [dostęp: 17.03.2024].

miejszem funkcjonowania i rozwoju⁶. Ponadto przybywający z ogarniętego wojną kraju Ukraińcy zakładali również firmy nowe – w pierwszej połowie 2023 roku co dziesiąta nowo zakładana firma w Polsce była ukraińska, a w okresie tym powstało ich tyle, ile w całym 2022 roku⁷. Dane z 18 sierpnia 2023 roku pokazują z kolei, że w Polsce działa już niemal 27 tys. firm⁸, w których „jednym z udziałowców jest ukraińska firma lub osoba fizyczna posiadająca ukraińskie obywatelstwo”, przy czym najwięcej firm zarejestrowanych jest w województwach: mazowieckim (10 991), małopolskim (2970) oraz dolnośląskim (2621)⁹. Co istotne dla dalszej analizy, Ukraińcy przy tym mogą prowadzić działalność gospodarczą w Polsce na takich samych zasadach, jak obywatele Polski, pod warunkiem legalnego przebywania w tym kraju oraz posiadania numeru PESEL¹⁰.

Również do ukraińskich przedsiębiorców polski rząd skierował wsparcie, do którego należy zaliczyć m.in.: wsparcie informacyjne w języku ukraińskim dotyczące zakładania działalności gospodarczej (w tym przez Internet), podejmowania pracy oraz zatrudniania Ukraińców w Polsce. Ponadto swoje wsparcie oferuje Polska Agencja Inwestycji i Handlu w postaci bezpłatnej przestrzeni biurowej w Warszawie dla ukraińskich małych i średnich przedsiębiorstw (program „Coworking Ukraina”), pomoc w przeniesieniu biznesu do Polski w zakresie logistycznym, informacyjnym, administracyjnym i prawnym (w tym osobny program dla firm z sektora ICT); jak również Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, która w ramach swoich działań oferuje liczne szkolenia, wsparcie informacyjne oraz dofinansowania do szkoleń¹¹.

Szacuje się, że obecnie zezwolenie na pobyt w Polsce posiada ok. 1,4 mln Ukraińców, którzy stanowią ponad 80% wszystkich obcokrajowców osiedlających się w kraju¹². Ogromna skala i dynamika zjawiska bez wątpienia nie mogły zostać niezauważone nie tylko przez ekonomistów, ale i polskie społeczeństwo, po raz pierwszy stykające się z tak dużą falą

⁶ Polski Instytut Ekonomiczny, *Ukraińskie firmy w Polsce po wybuchu wojny w 2022 r.*, Warszawa 2023, https://www.parp.gov.pl/attachments/article/83636/PIE-Raport_Ukrai%C5%84skie_firmy_2022%20-%20ostateczny_v.5.pdf [dostęp: 18.05.2024].

⁷ *W pierwszym półroczu 2023 r. padł rekord. Co dziesiąta firma była ukraińska. „To więcej niż zryw”*, 18 VII 2023, Portal Businessinsider.pl, <https://businessinsider.com.pl/firmy/ukrainskie-firmy-w-polsce-padl-rekord-w-jakich-branzach-dzialaja/lp5y1b0> [dostęp: 17.08.2023].

⁸ Dane z końca grudnia 2022 roku mówią przy tym, że jednoosobowych działalności gospodarczych założonych przez Ukraińców było 10,2 tys. i, co interesujące, niemal 41% z nich zostało założonych przez kobiety. Zob. Polski Instytut Ekonomiczny, *op.cit.*

⁹ Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *Firmy z ukraińskim kapitałem działające w Polsce na 05-04-2023*, https://www.coig.com.pl/wykaz_lista_firm-z-ukrainskim-kapitałem_w_polsce.php [dostęp: 3.02.2024].

¹⁰ Biznes.gov.pl, *Jak obywatel Ukrainy może założyć w Polsce firmę*, <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/001466> [dostęp: 3.02.2024].

¹¹ Zielonalinia.gov.pl, *Wsparcie skierowane do ukraińskich przedsiębiorców*, <https://zielonalinia.gov.pl/-/wsparcie-skierowane-do-ukrainskich-przedsiębiorców> [dostęp: 18.04.2024].

¹² Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne*, 24 II 2023, <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne2> [dostęp: 18.04.2024].

migrantów do Polski. Osiedlający się w Polsce Ukraińcy bez wątpienia bowiem znacząco wpłynęli na strukturę polskiego społeczeństwa oraz krajobraz sektora małych i średnich przedsiębiorstw w kraju i tym samym – na polską gospodarkę. Tym samym interesujące wydaje się zbadanie reakcji na pojawiające się w przestrzeni internetowej informacje o wzroście przedsiębiorczości Ukraińców w Polsce, by zdiagnozować ewentualne problemy związane z ich postrzeganiem i tym samym wdrożyć odpowiednie działania mające na celu złagodzenie negatywnych nastrojów społecznych.

2. Metodologia

Celem niniejszej analizy było poznanie opinii internautów na temat Ukraińców w kontekście wzrostu ukraińskiej przedsiębiorczości w Polsce po rosyjskiej inwazji na Ukrainę. W tym celu autorka postanowiła przyjrzeć się komentarzom internautów zamieszczonym pod pięcioma artykułami opublikowanymi w serwisie Facebook przez portale Bankier.pl, Businessinsider.com.pl oraz TVN24.pl.

- 1) *W Polsce przybywa ukraińskich firm. W tych branżach działają najczęściej*, 21 I 2023, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-Polsce-przybywa-ukraińskich-firm-W-tych-branżach-działają-najczęściej-8474605.html>.
- 2) *Ekspertka: Rośnie liczba firm zakładanych przez obywateli Ukrainy w Polsce*, Bankier.pl, 24 II 2023, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ekspertka-Rosnie-liczba-firm-zakładanych-przez-obywateli-Ukrainy-w-Polsce-8495110.html>.
- 3) *Wystrzał ukraińskich firm w Polsce. Ukrainki idą w usługi. Ukraińcy w budowlankę*, 27 X 2022, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wystrzał-ukraińskich-firm-w-Polsce-Ukrainki-ida-w-usługi-Ukraińcy-w-budowlanke-8429873.html>.
- 4) *W pierwszym półroczu 2023 r. padł rekord. Co dziesiąta firma była ukraińska. „To więcej niż zryw”*, 18 VII 2023, Portal Businessinsider.pl, <https://businessinsider.com.pl/firmy/ukraińskie-firmy-w-polsce-padł-rekord-w-jakich-branżach-działają/lp5y1b0>.
- 5) *Polska. Obcokrajowcy rozwijają biznes w Polsce. Bar Koperkowy, Restauracja Guca*, 29 X 2023, TVN24.pl, <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/polska-obcokrajowcy-rozwijają-biznes-w-polsce-bar-koperkowy-restauracja-guca-st7407254>.

Powyższe teksty zostały wybrane na podstawie popularności, biorąc pod uwagę wyniki wyszukiwania w wyszukiwarce Google, po wpisaniu frazy „ukraińskie firmy w Polsce”¹³. Ich treści docierały więc w pierwszej kolejności do osób zainteresowanych tematyką zakładania przez Ukraińców firm w Polsce. Możliwość komentowania pod wspomnianymi tekstami została jednak przez wspomniane serwisy zablokowana – jedyną więc możliwością skomentowania i zapoznania się z nimi było odwiedzenie profili portali na Facebooku, gdzie publikowały te same artykuły.

Pod powyższymi publikacjami zamieszczono 310 komentarzy, przy czym należy zauważyć, że wśród nich znajdowały się również te nie dotyczące bezpośrednio tematu.

¹³ Stan na 4.02.2024 roku.

Autorka odrzuciła więc z korpusu badawczego 139 wypowiedzi, które uznała za zbędne dla celu analizy, m.in.: te zawierające wulgaryzmy i spam, jak również dotyczące wątków, które nie poruszały tematu artykułów. W rezultacie wzięto pod uwagę 115 wypowiedzi, które odnosiły się bezpośrednio do tematyki poruszanej w komentowanych przez internautów tekstach, z czego analizie treści – zarówno ilościowej, jak i jakościowej¹⁴ poddano 94 z nich (81,7%) – te, w których odnaleźć można wątki dotyczące Ukraińców i z których wyłania się ich obraz w oczach komentujących¹⁵.

3. Wyniki analizy komentarzy dotyczących obecności Ukraińców w Polsce – relacji z polskim społeczeństwem i ich obecnego wpływu na polskie społeczeństwo i gospodarkę

We wszystkich komentarzach poddanych analizie można zauważyć kilka najczęściej pojawiających się wątków: ukraińskich przedsiębiorców, dezercji i ucieczki do Polski oraz epitetów dotyczące Ukraińców. W tym miejscu warto jednak zaznaczyć, że wątki te często się ze sobą łączą (np. ocena obecności ukraińskich przedsiębiorców w Polsce jako dezercji), pojawiając się jednocześnie w jednej wypowiedzi, dlatego autorka wskaże częstotliwość ich pojawiania się jako ich udział procentowy we wszystkich 94 komentarzach zaliczonych do omawianej kategorii lub odpowiednio – w komentarzach dotyczących ukraińskich przedsiębiorców, co będzie odpowiednio wyjaśnione poniżej.

3.1. Ukraińcy przedsiębiorcy jako grupa uprzywilejowana, niszcząca polski biznes

Do najczęściej pojawiającego się wątku w komentarzach dotyczących obecności Ukraińców w Polsce można zaliczyć ten odnoszący się do samych ukraińskich przedsiębiorców (53%), z którego jednocześnie wyłania się ich wizerunek w oczach komentujących osób.

Ukraińcy przedsiębiorcy to według komentujących grupa posiadająca liczne przywileje, których dla odmiany nie posiadają polscy właściciele firm (40%). Wśród benefitów wymienia się w komentarzach najczęściej: zwolnienie z podatku, niską składkę na ZUS, otrzymywane dotacje na założenie biznesu w Polsce:

Dostają dotacje z PUP na biznes w Polsce. Można niedługo zmienić nazwę bo rząd pro-ukraiński już jest [...]¹⁶.

Ukraińcy mają u nas preferencje dotyczące prowadzenia biznesu. Doinformujcie się¹⁷.

¹⁴ Cytując wypowiedzi internautów, zachowano oryginalną pisownię.

¹⁵ Innymi wątkami wśród wspomnianych 115 wypowiedzi internautów były: odniesienia do historii polsko-ukraińskich relacji (1,7%) oraz obecna sytuacja polityczna na Ukrainie (w tym bieżące polsko-ukraińskie relacje) (16,5%).

¹⁶ *Ekspertka: Rosnie liczba firm zakładanych przez obywateli Ukrainy w Polsce*, Bankier.pl, 24 II 2023, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ekspertka-Rosnie-liczba-firm-zakladanych-przez-obywateli-Ukrainy-w-Polsce-8495110.html> [dostęp: 24.04.2024].

¹⁷ *Ibidem*.

Mają ulgi¹⁸.

Ciekawe, czy lokal dostał za darmo od Państwa, czy płaci zus i podatki? [o ukraińskim przedsiębiorcy, właścicielu restauracji w Polsce, który był opisany w artykule – przyp. D.K.]¹⁹.

Oni nie płaca zusu²⁰.

Według uczestników dyskusji toczonych pod wspomnianymi artykułami przywileje te powodują brak możliwości konkurowania z ukraińskim biznesem przez polskich przedsiębiorców, na których ciążyą liczne obciążenia wynikające z konieczności opłacenia składek i podatków:

Oni nie zostaną zniszczeni przez Urząd Skarbowy i ZUS [...] ²¹.

Polacy zamykają firmy bo nie wyrabiają na opłaty, a oni otwierają²².

I tak właśnie obcych szanuje się lepiej niż swoich²³.

Polskim przedsiębiorcom piachem po oczach, a Ukraińcom...²⁴.

Już nas niszczą, a my wpuściliśmy ich jak naiwne głupie dzieci²⁵.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że komentarze te bardzo dobrze obrazują panujące w Polsce nastroje w związku z kondycją polskich przedsiębiorców i oceną przyjazności środowiska dla ich funkcjonowania. W badaniu „Cechy dobrego przedsiębiorcy” przeprowadzonym przez PSH Lewiatan aż 40% respondentów stwierdziło, że w Polsce nie ma korzystnych warunków do prowadzenia własnego biznesu, a wśród najczęstszych przeszkód w prowadzeniu własnej firmy zostały wymienione m.in. widoczne w analizowanych komentarzach: wysokie koszty prowadzenia działalności, składki ZUS, wysokie podatki²⁶.

W kontekście powtarzanych nieprawdziwych informacji i dezinformacji nie dziwi więc niechęć komentujących do ukraińskich przedsiębiorców, rzekomo posiadających liczne przywileje, dzięki którym prowadzona przez nich działalność jest znacznie bardziej konkurencyjna niż polska, czego przejawem są takie wypowiedzi, jak np. „[...] jedźcie tam [na Ukrainę – przyp. D.K.] zarabiać i tam płacić swoje podatki to może na nią [na bron otrzymywaną w ramach wsparcia NATO – przyp. D.K.] ZAROBICIE [...]”²⁷.

¹⁸ *W Polsce przybywa ukraińskich firm. W tych branżach działają najczęściej*, 21 I 2023, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-Polsce-przybywa-ukrainskich-firm-W-tych-branzach-dzialaja-najczesciej-8474605.html> [dostęp: 24.04.2024].

¹⁹ *Polska. Obcokrajowcy rozwijają biznes w Polsce. Bar Koperkowy, Restauracja Guca*, 29 X 2023, TVN24.pl, <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/polska-obcokrajowcy-rozwijaja-biznes-w-polsce-bar-koperkowy-restauracja-guca-st7407254> [dostęp: 24.04.2024].

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *W Polsce przybywa ukraińskich firm...*, *op.cit.*

²² *Polska. Obcokrajowcy rozwijają biznes w Polsce...*, *op.cit.*

²³ *Ibidem*.

²⁴ *W Polsce przybywa ukraińskich firm...*, *op.cit.*

²⁵ *Ekspertka: Rośnie liczba firm...*, *op.cit.*

²⁶ *Polski przedsiębiorca – portret*, 3 III 2021, <https://urodzeniprzedsiebiorcy.pl> [dostęp: 25.04.2024].

²⁷ *Polska. Obcokrajowcy rozwijają biznes w Polsce...*, *op.cit.*

Jak jednak wspomniano, wsparcie zarówno polskiego rządu, jak i PAIH oraz PARP nie przewidują elementów wsparcia powtarzanych często w wypowiedziach komentujących osób.

3.2. Ukraiński przedsiębiorca – dezerters

Interesującym zjawiskiem w kontekście dyskusji internautów o rozwoju ukraińskiego biznesu w Polsce jest poruszanie przy tej okazji wątku „dezercji” i „ucieczki” ukraińskich mężczyzn za granicę mimo powszechnej ich mobilizacji w tym kraju w obliczu konfliktu zbrojnego.

Ukraiński przedsiębiorca jest przez internautów stosunkowo często nazywany *dezerters* – określenie to pojawia się bowiem w ok. 16% wszystkich komentarzy dotyczących Ukraińców, z czego w 30% komentarzy bezpośrednio dotyczących ukraińskich przedsiębiorców, oznaczając nie „osobę uciekającą z wojska” (czyli żołnierza), ale „osobę uchylającą się od służby wojskowej”²⁸.

Słowo „dezercja” stosowane przez internautów w kontekście analizowanej dyskusji wydaje się też nieść duży ładunek emocjonalny, mając jednocześnie na celu określenie ukraińskich przedsiębiorców zakładających firmy w Polsce jako osób tchórzliwych, obawiających się stawić czoła wojennym trudom, niemających ochoty stanąć w obronie swojej ojczyzny i wziąć odpowiedzialności za losy swojego kraju. W wypowiedziach tych uwidacznia się przy tym zdenerwowanie tym, że mężczyźni zobowiązani pozostać w Ukrainie, aby zasilić jej wojsko w obliczu wojny, wybierają emigrację do Polski, zakładając firmy, np.: „Kiedyś to się nazywało dezerters a dziś dobry człowiek [...] [o bohaterze artykułu opisującego Ukraińca prowadzącego w Polsce restaurację]”²⁹; „[...] A w ogóle czy tam nie ma mobilizacji dla 22 letnich zdrowych chłopów? Macie Polaków za idiotów? Kiedyś to mówiło na takich dezerters a dziś co przedsiębiorca?”³⁰.

Wydaje się więc, że określenie „dezerters” pojawiające się w niemal co trzeciej wypowiedzi dotyczącej ukraińskich przedsiębiorców ma na celu nie tylko krytyczną ocenę postawy obywateli tego kraju, m.in.: „[...] Chwalenie się złym postępowaniem w internecie do chwalebnych nie należy... [...]”³¹; „A czemu nie walczy za swoją ojczyznę?”³². Jednocześnie jednak stanowi niejako pretekst dla komentujących, by nawoływać ukraińskich przedsiębiorców, by wrócili do swojego kraju, m.in.: „[...] niech jedzie gotować dla swoich żołnierzy [...]”³³; „Ale po co tu przyjechali zamiast pomagać rodakom w swojej ojczyźnie?”³⁴; „Chłopie! Ukraina potrzebuje takich jak ty. A ty co? [do bohatera artykułu]”³⁵.

²⁸ Hasło: dezerters, *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewskiego, PAN, Warszawa 1958.

²⁹ *Polska. Obcokrajowcy rozwijają biznes w Polsce...*, *op.cit.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

Wydaje się również, że nazywanie ukraińskich przedsiębiorców „dezserterami” pomaga nijako komentującym poddawanie w wątpliwość niektórych cech, jakie według respondentów wspomnianego wcześniej badania Lewiatan muszą przejawiać osoby zakładające firmę, tj.: decyzyjność (43%), odpowiedzialność (42%), umiejętność reagowania w trudnych sytuacjach (34%), zdolności przywódcze (22%)³⁶. W tym znaczeniu „ukraiński przedsiębiorca – dezserter” zdaje się być w wypowiedziach internautów przedsiębiorcą mniej wartościowym, bo nieposiadającym pożądanych cech.

Przy okazji tego tematu warto również zwrócić uwagę na kolejne zjawisko – we wszystkich analizowanych komentarzach internauci rozumieją „ukraińskiego przedsiębiorcę” jako mężczyznę – posiadającego liczne przywileje dezsertera stanowiącego zagrożenie dla polskich firm. W kontekście statystyk wskazujących, że 41% ukraińskich jednoosobowych firm powstających w Polsce po lutym 2022 roku zakładanych jest przez kobiety³⁷, wydaje się to interesującym zjawiskiem, stanowiącym potencjał do dalszych badań, m.in. nad postrzeganiem ukraińskich imigrantek w Polsce.

3.3. Stereotypy dotyczące Ukraińców

W trakcie analizy obrazu ukraińskiego przedsiębiorcy i ukraińskiej przedsiębiorczości, jaki wyłania się z komentarzy internautów, autorka zauważyła, że w pełnej emocji dyskusji internautów nie brakuje stereotypów dotyczących Ukraińców – zarówno tych negatywnych, jak i pozytywnych – powtarzanych w ok. 10,6% komentarzy dotyczących Ukraińców. Chcąc zweryfikować jednak, które z obecnych w polskim społeczeństwie stereotypów są w dyskusji najwyraźniejsze i czy są one zgodne z ogólnym postrzeganiem Ukraińców, porównano je z wynikami dostępnych badań dotyczących tej tematyki.

Na przykład według badań jakościowych CBOS przeprowadzonych w 2023 roku³⁸ Ukraińcy są postrzegani przez respondentów jako ludzie odważni, zawzięci, pracowici i pewni siebie, choć przypisuje się im również nacjonalizm połączony z kultem Bandery, egoizm powodujący czasem cwaniactwo, dzikość, jak również mniejsze od Polaków: europejskość, ucywilizowanie i bliskość do Zachodu³⁹. Na postrzeganie Ukraińców w kontekście cywilizacji wschodniej zwraca także uwagę Agnieszka Zaręba, która dodatkowo wskazuje, że w postrzeganiu Ukraińców przez Polaków silnie uwidaczniają się stereotypy uwarunkowane historycznie oraz kwestia zbrodni wołyńskiej⁴⁰.

Rzeczywiście, wśród analizowanych komentarzy odwołania do historii i kultu Bandery stanowią 25% wszystkich negatywnych stereotypów dotyczących Ukraińców. W ich kontekście nazywa się najczęściej Ukraińców „banderowską elitą”, „banderowcami” czy „widlarzami”. Większość opinii wyrażanych o Ukraińcach (66,6%), w których

³⁶ *Polski przedsiębiorca – portret...*, *op.cit.*

³⁷ *W Polsce przybywa ukraińskich firm...*, *op.cit.*

³⁸ Komunikat z badań jakościowych CBOS nr 5/2023..., *op.cit.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ A. Zaręba, *Zmiana wizerunku uchodźcy i migranta wśród społeczeństwa polskiego na wybranych przykładach*, „Studia Politologiczne” 2023, t. 68, s. 262, <http://www.studiapolitologiczne.pl/pdf-168526-91435?filename=The%20change%20of%20image%20of.pdf> [dostęp: 26.03.2024].

widoczne są stereotypy, zawiera zresztą stereotypy negatywne, wśród których pojawia się także tchórzostwo przejawiające się we wspomnianej już wcześniej dezercji, przeczące odwadze wskazanej w badaniach CBOS.

Wśród komentarzy zwracały uwagę także te wskazujące na brak wdzięczności Ukraińców za otrzymywaną pomoc oraz nadmierne jej wykorzystywanie (wskazane w badaniach CBOS cwaniactwo), m.in.: „zwracam uwagę na to że nie mają pokory do tego jaką pomoc otrzymują czy w Polsce czy na zachodzie”⁴¹; „mamy gigantyczne długi a oni zamiast myśleć jak je spłacać zostają u nas przedsiębiorcami. No sorry to nie jest uczciwie”⁴².

Dodatkowo pojawiły się również takie określenia jak lenistwo (przeczące pozytywnemu stereotypowi pracowitości wskazanej w badaniach CBOS) oraz przestępczość i pijaństwo, np.: „[...] im [Ukraińcom – przyp. D.K.] się po prostu nie opłaca pracować, mają wszystko za Free [...]”⁴³; „[...] strach jest wyjść wieczorem z domu strach wsiadać do ubera [...]. O tych pijanych kierowcach też przecież nie wolno mówić [...]”⁴⁴.

Warto w tym miejscu dodać, że podobnie jak w przypadku rzekomych ulg dla ukraińskich przedsiębiorców w Polsce, nieprawdziwe informacje są powtarzane w komentarzach w odniesieniu do pomocy dla ukraińskich uchodźców, jak zapewnienie wysokiego poziomu utrzymania w Polsce na koszt podatników, m.in.: „mają dach nad głową, codzienne jedzenie, świeże i ciepłe, owoce, jogurty, wędliny po 8 rodzaj, sery”⁴⁵ oraz możliwość robienia darmowych zakupów, m.in.: „Kiedy mogę jechać do supermarketu zrobić za darmo zakupy, czy może tylko znów banderowska elita dostanie darmowe talony na darmowe zakupy tak jak to miało miejsce w Biedrze i jak zawsze zapłaci za to polski podatnik”⁴⁶.

W badanym materiale pojawiły się jednak także stereotypy pozytywne, które stanowiły 33,3% opinii o Ukraińcach. Wśród nich oprócz ogólnych pozytywnych stwierdzeń dotyczących tej grupy są np.: „[...] 99% z nich [Ukraińców – przyp. D.K.] to ludzie dobrzy i wdzięczni”⁴⁷; „[...] Wszyscy znajomi, których mam z Ukrainy są wdzięczni za pomoc”⁴⁸.

Można jednak znaleźć jedynie stereotypy dotyczące ich pracowitości i aprobaty dla tej cechy, a nawet uwagę, że pracowitość przybyszów zza wschodniej granicy pozytywnie wpływa na rozwój gospodarczy Polski, m.in.:

⁴¹ *W Polsce przybywa ukraińskich firm..., op.cit.*

⁴² *Ekspertka: Rośnie liczba firm..., op.cit.*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *W Polsce przybywa ukraińskich firm..., op.cit.*

⁴⁶ *Ibidem.* Komentarz ten najprawdopodobniej odnosi się do akcji zorganizowanej w ramach programu „Witamy i pomagamy” zorganizowanej w 2022 roku przez Fundację Biedronka. W jej ramach Fundacja rozdała ponad 10 tys. kart zakupowych dla najbardziej potrzebujących uchodźców z Ukrainy, które były zasilane kwotą 300 zł przez trzy miesiące. Dodatkowo wygenerowano 35 tys. kodów o wartości 50 zł do przeznaczenia na jednorazowe zakupy w sklepach Biedronka. Akcja została w całości sfinansowana przez Fundację i nie przeznaczono na nią pieniędzy z budżetu państwa, jak sugeruje komentarz.

⁴⁷ *Wystrzał ukraińskich firm w Polsce. Ukraińki idą w usługi. Ukraińcy w budowlankę, 27 X 2022, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wystrzal-ukrainskich-firm-w-Polsce-Ukraińki-ida-w-uslugi-Ukraińcy-w-budowlanke-8429873.html> [dostęp: 24.02.2024].*

⁴⁸ *Ibidem.*

[...] Obserwuje bardzo dużą przedsiębiorczość wśród narodu ukraińskiego [...]⁴⁹.

[...] widzę wielu, którzy się zaaklimatyzowali i świetnie sobie radzą. Na własnych działalnościach w Krakowie mam znaczną cześć klientów z Ukrainy [...]⁵⁰.

skoro chcą pracować i na siebie zarabiać to się chwali są produktywni niech pracują [...]⁵¹.

Super, że przyjeżdżają do kraju, chcą pracować, a nawet zakładają firmy i zwiększają liczbę miejsc pracy i pomagają rozwijać nasz kraj⁵².

Interesująca wydaje się w tym kontekście opinia, że ukraińscy menadżerowie mogliby zastąpić polskich, którzy oceniani są jako słabi, np.: „Czekam bardziej na kadre typu menadżerowie bo ci co mamy są słabi”⁵³, przy czym podparta jest ona stwierdzeniem, że w przypadku zarządzania liczy się nie narodowość, a umiejętności: „[...] Liczy się człowiek, nie kraj z jakiego pochodzi [o kadrze menadżerskiej – przyp. D.K.]”⁵⁴.

4. Podsumowanie

Według badań przeprowadzonych przez Polski Instytut Ekonomiczny 80% Ukraińców przebywających obecnie w Polsce wierzy, że polskie społeczeństwo darzy ich sympatią, jednak dane pokazują odwrotny trend – od początku wybuchu wojny przekonanie Polaków dotyczące zasadności pomocy Ukraińcom przebywającym w Polsce spadło z 84% do 50%⁵⁵.

Postawę niechętną uchodźcom z Ukrainy przejawia więcej kobiet niż mężczyzn – 33% kobiet negatywnie oceniło w sondażu dalszy, długotrwały pobyt Ukraińców w Polsce (przy 29% wśród mężczyzn), przy czym największą niechęć do przybyśzy widać w przedziale wieku od 18 do 39 lat – niemal połowa z nich (48%) ocenia ich stały pobyt jako zły lub bardzo zły. Warto przy tym wspomnieć, że wśród grup zawodowych, które według wspomnianego badania wykazują największą niechęć w stosunku do przybyśzy z Ukrainy, znajdują się: robotnicy (53%, wzrost o 23% od listopada 2022), rolnicy (42%, wzrost o 15% od listopada 2022) oraz właściciele firm (29%, wzrost o 13%)⁵⁶.

Od początku wojny w Ukrainie stosunek ankietowanych Polaków do przyjeżdżających Ukraińców zmienił się więc wyraźnie na gorsze, a wśród powodów zmiany po-

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Polish Economic Institute, *80% of refugees from Ukraine see a positive attitude towards them among Poles*, 12 V 2023, <https://pie.net.pl/en/80-of-refugees-from-ukraine-see-a-positive-attitude-towards-them-among-oles/> [dostęp: 10.06.2024].

⁵⁶ J. Theus, *Coś się zmienia: młode kobiety tracą serce do ukraińskiej obecności w Polsce [SONDAŻ IPSOS]*, 4 IV 2023, Portal Okopress.pl, <https://oko.press/ukraincy-w-polsce-sondaz-ipsos> [dostęp: 11.06.2024].

stawy wobec przybyszów zza wschodniej granicy znajdują się przede wszystkim: duże wymagania w stosunku do pomocy płynącej z Polski (67%), roszczeniowa postawa Ukraińców (55%), za długo trwająca pomoc socjalna dla Ukraińców (36%), zbyt duża ich liczba w Polsce (36%) oraz ryzyko narażenia Polski na konflikt z Rosją z powodu pomocy płynącej z naszego kraju do Ukrainy (14%)⁵⁷.

Wspomniane wyżej zmęczenie polskiego społeczeństwa pomocą ukraińskim uchodźcom, niechęć do pobierania przez nich świadczeń socjalnych czy rzekoma roszczeniowa postawa ukraińskich uchodźców odzwierciedlają się w reakcjach internautów na treści zawierające informacje dotyczące zakładania przez Ukraińców firm w Polsce. Założenie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej wydaje się jednak przeczyć powyższemu zarzutom wobec Ukraińców i wskazuje jednocześnie na zgoła odmienną postawę uchodźców – chcą oni samodzielnie zarabiać na swoje utrzymanie oraz płacić podatki w Polsce.

Zjawisko negatywnego postrzegania Ukraińców i niechęć do nich bez wątpienia stanowi więc w Polsce wyzwanie, z którym należy się zmierzyć nie tylko w celu łagodzenia nastrojów społecznych, ale także stabilizacji regionu zwłaszcza w obliczu trwającej w Ukrainie wojny i działań dezinformacyjnych prowadzonych przez Federację Rosyjską.

Streszczenie: Po ataku Rosji na Ukrainę w 2022 roku Polska stała się schronieniem dla uchodźców, a Polacy okazali im ogromną pomoc. Rząd wprowadził ułatwienia prawne dla Ukraińców, co sprzyjało osiedlaniu się i prowadzeniu działalności gospodarczej. Wraz z napływem uchodźców przenosiły się także ukraińskie firmy, a liczba nowo zakładanych przedsiębiorstw znacznie wzrosła. To zjawisko miało istotny wpływ na polskie społeczeństwo, strukturę małych i średnich firm oraz gospodarkę kraju. Tym samym interesujące wydaje się zbadanie reakcji na pojawiające się w przestrzeni internetowej informacje o wzroście przedsiębiorczości Ukraińców w Polsce, by zdiagnozować ewentualne problemy związane z ich postrzeganiem i tym samym wdrożyć odpowiednie działania mające na celu łagodzenie negatywnych nastrojów społecznych. W tym celu wykorzystano ilościową i jakościową analizę komentarzy zamieszczanych na portalu Facebook pod pięcioma artykułami opublikowanymi przez portale Businessinsider.pl, Money.pl oraz TVN24.pl, odpowiadając na pytanie o wizerunek Ukraińców wśród internautów w kontekście wzrostu ukraińskiej przedsiębiorczości w Polsce.

Słowa kluczowe: wizerunek Ukraińców, stereotypy dotyczące Ukraińców, ukraińskie firmy w Polsce, ukraińska przedsiębiorczość w Polsce, Ukraińcy w Polsce

⁵⁷ *Polacy zmieniają zdanie o Ukraińcach. Wskazali, co im się nie podoba*, 6 IX 2023, Portal Money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/co-czwarty-polak-zmienil-nastawienie-do-ukraincow-na-gorsze-ekspert-wyjasnia-6938581228247680a.html> [dostęp: 8.06.2024].

The Image of Ukrainians in the Eyes of Polish Internet Users in the Context of the Growth of Ukrainian Entrepreneurship in Poland After the Russian Invasion of Ukraine – Analysis of Internet Comments on Facebook

Abstract: After Russia attacked Ukraine in 2022, Poland became a haven for refugees, and Poles provided them with great help. The government introduced legal facilities for Ukrainians, which facilitated settlement and business activity. Along with the influx of refugees, Ukrainian companies also moved, and the number of newly established enterprises increased significantly. This phenomenon had a significant impact on Polish society, the structure of small and medium-sized companies, and the country's economy. The enormous scale and dynamics of the phenomenon undoubtedly could not have gone unnoticed not only by economists, but also by Polish society, which was encountering such a large wave of migrants to Poland for the first time. Ukrainians settling in Poland have undoubtedly significantly influenced the structure of Polish society and the landscape of the small and medium-sized enterprise sector in the country and, therefore, the Polish economy. Therefore, it seems interesting to examine the reaction to information appearing on the Internet about the growth of entrepreneurship of Ukrainians in Poland, in order to diagnose possible problems related to their perception and thus implement appropriate actions aimed at alleviating negative social moods related to the discussed phenomenon. For this purpose, a quantitative and qualitative analysis of comments posted on Facebook under five articles published by the portals Businessinsider.pl, Money.pl and TVN24.pl was carried out, answering the question about the image of Ukrainians among Internet users in the context of the growth of Ukrainian entrepreneurship in Poland.

Keywords: image of Ukrainians, stereotypes about Ukrainians, Ukrainian companies in Poland, Ukrainian entrepreneurship in Poland, Ukrainians in Poland

Bibliografia

Artykuły i opracowania

Ekspertka: Rośnie liczba firm zakładanych przez obywateli Ukrainy w Polsce, Portal Bankier.pl, 24 II 2023, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ekspertka-Rosnie-liczba-firm-zakladanych-przez-obywateli-Ukrainy-w-Polsce-8495110.html> [dostęp: 24.04.2024].

Lis M., *Tak mobilizujemy się w obliczu wojny. Polacy głębiej sięgnęli do kieszeni, by pomagać*, 21 III 2022, Portal Businessinsider.com.pl, <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/tak-mobilizujemy-sie-w-obliczu-wojny-polacy-glebiej-siegneli-do-kieszeni-by-pomagac/wwwmerf> [dostęp: 3.02.2024].

Polacy zmieniają zdanie o Ukraińcach. Wskazali, co im się nie podoba, 6 IX 2023, Portal Money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/co-czwarty-polak-zmienil-nastawienie-do-ukraincow-na-gorsze-ekspert-wyjasnia-6938581228247680a.html> [dostęp: 8.06.2024].

Polska. Obcokrajowcy rozwijają biznes w Polsce. Bar Koperkowy, Restauracja Guca, 29 X 2023, <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/polska-obcokrajowcy-rozwijaja-biznes-w-polsce-bar-koperkowy-restauracja-guca-st7407254> [dostęp: 24.04.2024].

Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewskiego, PAN, Warszawa 1958.

Theus J., *Coś się zmienia: młode kobiety tracą serce do ukraińskiej obecności w Polsce [SONDAŻ IPSOS]*, 4 IV 2023, Portal Okopress.pl, <https://oko.press/ukraincy-w-polsce-sondaz-ipsos> [dostęp: 11.06.2024].

- Waś-Smarczewska K., *500+, zasiłki i świadczenia. Takimi kwotami wsparliśmy Ukraińców*, 28 IX 2023, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/500-zasilki-i-swiadczenia-Takimi-kwotami-wsparlismy-Ukraincow-8619149.html> [dostęp: 10.04.2024].
- W pierwszym półroczu 2023 r. padł rekord. Co dziesiąta firma była ukraińska. „To więcej niż zryw”*, 18 VII 2023, Portal Businessinsider.pl, <https://businessinsider.com.pl/firmy/ukraijskie-firmy-w-polsce-padl-rekord-w-jakich-branzach-dzialaja/lp5y1b0> [dostęp: 17.08.2023].
- W Polsce przybywa ukraińskich firm. W tych branżach działają najczęściej*, 21 I 2023, Portal Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-Polsce-przybywa-ukraijskich-firm-W-tych-branzach-dzialaja-najczesciej-8474605.html> [dostęp: 24.04.2024].
- Wystrzał ukraińskich firm w Polsce. Ukrainki idą w usługi. Ukraińcy w budowlankę*, 27 X 2022, Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wystrzal-ukraijskich-firm-w-Polsce-Ukrainki-ida-w-uslugi-Ukraincy-w-budowlanke-8429873.html> [dostęp: 24.02.2024].
- Zaręba A., *Zmiana wizerunku uchodźcy i migranta wśród społeczeństwa polskiego na wybranych przykładach*, „Studia Politologiczne” 2023, t. 68.

Raporty, komunikaty, informacje

- Biznes.gov.pl, *Jak obywatel Ukrainy może założyć w Polsce firmę*, <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/001466> [dostęp: 3.02.2024].
- Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *Firmy z ukraińskim kapitałem działające w Polsce na 05-04-2023*, https://www.coig.com.pl/wykaz_lista_firm-z-ukraijskim-kapitalem_w_polsce.php [dostęp: 3.02.2024].
- Komunikat z badań jakościowych CBOS nr 5/2023, *Polacy o Ukraińcach*, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/fokusy/pliki/2023/fk_005_2023.pdf [dostęp: 3.02.2024].
- Polish Economic Institute, *80% of refugees from Ukraine see a positive attitude towards them among Poles*, 12 V 2023, <https://pie.net.pl/en/80-of-refugees-from-ukraine-see-a-positive-attitude-towards-them-among-poles/> [dostęp: 10.06.2024].
- Polski Instytut Ekonomiczny, *Ukraińskie firmy w Polsce po wybuchu wojny w 2022 r.*, Warszawa 2023, https://www.parp.gov.pl/attachments/article/83636/PIE-Raport_Ukrai%C5%84skie_firmy_2022%20-%20ostateczny_v.5.pdf [dostęp: 18.05.2024].
- Polski przedsiębiorca – portret*, 3 III 2021, <https://urodzeniprzedsiebiorcy.pl> [dostęp: 25.04.2024].
- Świadczenia i ulgi podatkowe dla obywateli Ukrainy*, 22 IV 2022, Portal Podatnik.info, <https://www.podatnik.info/publikacje/swiadczenia-i-ulgi-podatkowe-dla-obywateli-ukrainy,6081ca> [dostęp: 17.03.2024].
- Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne*, 24 II 2023, <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne2> [dostęp: 18.04.2024].
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. 2022 r., poz. 583), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [dostęp: 4.04.2024].
- Zielonalinia.gov.pl, *Wsparcie skierowane do ukraińskich przedsiębiorców*, <https://zielonalinia.gov.pl/-/wsparcie-skierowane-do-ukraijskich-przedsiębiorców> [dostęp: 18.04.2024].